

NORBERT BACHLEITNER¹

Začetki feljtonskega romana III: Nemški jezikovni prostor od 70. let 19. stoletja do 1918

Izvleček: V zadnji tretjini 19. stoletja se je pojavilo strankarsko časopisje, sočasno pa se je izoblikovalo množično časopisje v dotlej nevidenem obsegu. Trg za feljtonske romane se je še nadalje diferenciral in ustvaril področje, na katerem so opazne različne hierarhične razlike. Večina feljtonskih romanov opozarja na pogubno delovanje denarja in nemorale in prilagaja to sporočilo ciljnemu občinstvu vsakokratnega časopisa (npr. proletarcem, srednjemu in visokemu meščanstvu). Na ta način skuša dati odgovore na probleme, ki jih prinašajo družbeni prevrati kot posledice industrializacije in kapitalizma.

Ključne besede: feljtonski roman, nemško jezikovno področje, 1870–1918

UDK: 82.0

The Beginnings of the Serial Novel III: The German Speaking Countries from the 1870s to 1918

Abstract: The last third of the 19th century saw the emergence of political party biased newspapers, while popular press gained unprecedented circulation. The aim of serial novels was to draw attention to the corrupting and demoralising powers of money, adapting their message to the target readership of each respective

¹ Norbert Bachleitner je profesor na Univerzi na Dunaju, Fakulteti za filološko-družboslovne vede, na Oddelku za primerjalno književnost. E-naslov: norbert.bachleitner@univie.ac.at.

newspaper (e.g. to the working, middle, and upper middle classes). Thus the novels sought to answer the problems posed by the social changes which had been precipitated by industrialisation and capitalism.

Key words: serial novel, German speaking countries, 1870–1918



Časopisno krajino 70. in 80. let označujeta dva razvojna tokova, po eni strani nastajanje strankarskega časopisja in po drugi porajanje visoko nakladnih časopisov, ki so se omejevali na senzacionalne novice ter pripomogli feljtonskemu romanu k dotlej nepredstavljenemu razmahu. Pomen strank se je večal po nastanku Nemškega rajha l. 1871, v Avstriji po preobrazbi v ustavno monarhijo leta 1876. Ko so čedalje širše plasti prebivalstva dobile možnost vplivati na politiko, je oblikovanje javnega mnenja postajalo zmerom pomembnejše. Dotlej večidel liberalno usmerjeno časopisje se je diferenciralo glede na to, kako so se umestili politični tabori, liberalnemu časopisju različnih odtenkov so se pridružili konservativni in socialistični časopisi.

1. Strankarsko in mnenjsko časopisje

1.1 Liberalni časopisi

Na zgodnjo umestitev feljtonskega romana v raznih liberalnih listih, npr. v *Kölnische Zeitung*, smo že opozorili, zato so tu potrebna le še nekatera dopolnila. Leta 1873 je *Magdeburgische Zeitung* vpeljala svoj podlistek z romanom, v katerem si našel med drugim družinske romane W. Heimburga, časovne romane Maxa Eringa in prevedena dela Victorja Hugoja (*Quatrevingt-treize/Leto strahote, 1793/1874*)

in G. Eliotove (*Daniel Deronda*, 1876).² *Breslauer Zeitung* je leto 1864 uvedla z romanom Ludwiga Habichta *Der Stadtschreiber von Liegnitz* (Mestni pisar iz Liegnitza), l. 1866 je objavila Hugojeve *Les travailleurs de la mer* (Pomorščake) in l. 1876 Spielhagnovo *Sturmflut* (Viharno plimovanje). V *Frankfurter Zeitung* so od sedemdesetih let tja do konca stoletja med drugim izhajali romani avtorjev, kakor so bili M. E. Braddonova, H. Malot, Dostojevski, Turgenjev, Sudermann, Bourget, F. Mauthner, Zola, A. France, Clara Viebig in Ricarda Huch.³ Šele z zamudo, namreč šele 1897/98, se je *Vossische Zeitung* odločila, da tudi sama v podlistku vpelje roman.⁴

V Avstriji se je l. 1864 *Neue Freie Presse* ločila od stare *Presse*. Oba časnika sta v svojih časovnih romanih dostikrat povelečevala meščana in njegov spopad s plemstvom, kritizirala sta religijo ali pa propagirala svobodoumnejšo moralo.⁵ Vsekakor pa je *Neue Freie Presse* tudi v feljtonu nakazovala čut za kakovost. Drugače kakor *Presse* je stavila izključno na izvirne nemške romane in jih je praviloma objavljala, preden so izšli v knjižni obliki, obrnila se je torej proti francoskemu vplivu na feljtonski roman, kakršen je bil opazen v *Presse*. Tako je *Neue Freie Presse* do l. 1873 pridobila pravice za prednatis romanov Auerbacha (*Auf der Höhe /Na višavi/, 1864/65*), Spielhagna (*In Reih und Glied /Postrojeni/, 1865/66*; *Hammer und Amboss /Kladivo in nakovalo/, 1868/69*), Gerstäckerja (*Die Frau des Missionärs /Misijonarjeva žena/, 1867/68*), Gutzkowa (*Durch Nacht zum Licht /Skozi noč k luči/, 1869*; *Fritz Ellrodt*, 1871) in Louise Mühlbach (*Protestantische Jesuiten /Protestantski jezuiti/, 1873*). Nedvomno je bil pretežno v meščansko-liberalnem duhu tendenčni feljtonski roman v *Neue Freie Presse* privlačen za velemestno ob-

² Prim. Huber, 1943.

³ *Geschichte der Frankfurter Zeitung 1856 bis 1906*, 1906, 149, 385 in 933.

⁴ Rollka, 1985, 279 f.

⁵ Prim. k temu Grabner, 1976.

činstvo,⁶ to pa je bilo za ta časopis bistvenega pomena, pa naj je še tako razkazoval svoj čut za kvaliteto. V osemdesetih letih pa se je časopis vendarle odprl za prevode. Poleg domačih avtorjev, kakor sta bila Karl Emil Franzos ali J. J. David, so do konca stoletja prišli do besede tudi francoski naturalisti, nadalje Tolstoj, Strindberg, Paul Bourget in drugi predstavniki svetovne literature. Najbolj priljubljen avtor v *Neue Freie Presse* v zadnjih dveh desetletjih stoletja je bil Adolph Wilbrandt, med letoma 1884 in 1905 so mu objavili 11 romanov. S tem je prekosil celo Spielhagna in Georga Ohneta, še dva ljubljenca bralcev *Neue Freie Presse*.⁷ Kakor koli že presojam o izbiri romanov v *Neue Freie Presse*, se je ta izrazito razločevala od malomeščanskih listov, v katerih si še vedno lahko prebiral senzacionalne romane kakega Eduarda Breierja, Theodorja Scheibeja in Antona Langerja.

1.2 Konservativni časopisi

Z nekaj zamude so tudi konservativni listi kakor *Schlesische Zeitung* (od l. 1881) ali tako imenovana *Kreuzzeitung*, katere naslov je bil pravzaprav *Neue Preussische Zeitung* (od l. 1884), in versko usmerjeni časopisi kakor katoliška *Germania* (od l. 1872) začeli uporabljati feljtonski roman kot pripomoček v mnenjskem boju. Tako je začela *Neue Preussische Zeitung*, list pruskega junkerstva, šele pozno tiskati romane, čeprav je bil njen urednik George Hesekeel plodovit in na plemiških podeželskih posestvih priljubljen pisatelj.

⁶ Po neki razpredelnici iz leta 1873 so izhajali naročniki iz naslednjih poklicnih skupin: trgovci, obrtniki, poljedelci 17 %, uradništvo 9 %, gostinci 6 %, vojaštvo 6 %, odvetniki 3,5 %, inženirji 2 %, zdravniki 1,6 %, učitelji 1 %, duhovščina 0,4 % (nav. po Karl, 1948, 118). Tudi če te številke zajemajo samo polovico naročnikov, se da po njih ugotoviti sorazmerno velik delež družbeno uspešnih bralcev.

⁷ Celoten seznam romanov, ki so do l. 1905 izhajali v *Neue Freie Presse*, je v: Bachleitner (ur.), 1990, 105–108.

Hesekiel je svoje romane rajši objavljajl v tedniku *Berliner Revue* in tam so med drugimi pridobili pozornega bralca v kralju Frideriku Viljemu II.⁸ *Neue Preussische Zeitung* je v podlistku kot prve objavljala tendenčne romane *Adelheide von Rothenburg* (*Jenseits der Grenze /Onkraj meje/, 1884*) in Ludovice Hesekiel (*Fromm und Feudal /Pobožno in fevdalno/, 1885*).

Na Dunaju je na konservativni strani že l. 1860 ustanovljeni časopis *Das Vaterland* prvi vpeljal roman v podlistku. L. 1861 je objavil roman Georga Hesekiela *Leopoldina Franziska* in vložil veliko denarja v napoved tega "socialnega romana iz avstrijske zgodovine 18. stoletja".⁹ Kakor vidimo, je nemško-avstrijska izmenjava romanov med konservativnimi somišljeniki delovala. Šele pozno se je časopisu *Vaterland* na Dunaju pridružil še en konservativni list, namreč od l. 1894 naprej izhajajoča krščansko-socialna *Reichspost*, ki je imela prav tako že od začetka stalen podlistek z romanom.

1.3 Socialdemokratsko časopisje

Že prvi znani socialistični časopis, kratkoživi *Social-Demokrat* (1865–68), je objavljajl romane in povesti.¹⁰ Po poenotenju stranke (1875) in še bolj po padcu zakona, ki je prepovedoval socialistično stranko in njene tiskane produkte ("Izredni zakon") l. 1890, so se socialistični časniki naglo namnožili. Skoraj vsi so posegali po leposlovju. Posebej je treba omeniti *Berliner Volksblatt* (1884–1890) in njegovega naslednika, osrednje glasilo *Vorwärts. Berliner Volksblatt* (1891–1922). Leposlovje so prinašali tudi tednik *Die Neue Welt* (1876–1886, 1892–1919) in časniki kakor *Gleichheit. Zeitschrift für die Interessen der Arbeiterinnen* (1891–1922) ter *In freien Stunden. Romane und Erzählungen für das arbeitende Volk* (od l. 1897). V Av-

⁸ Prim. Hahn, 1934, 36 f.

⁹ Vabilo k prednaročilu. V: *Wiener Zeitung*, št. 70, 24. 3. 1861, 1081 f.

¹⁰ Prim. Rollka, 1985, 284–331.

striji je od l. 1889 izhajala *Arbeiterzeitung*, sprva kot tednik, od l. 1895 naprej kot dnevnik.

V zakulisju, v uredništvi in strankarskih odborih so burno razpravljali o tem, kakšno smer naj uberejo glede na feljton. Ali naj v podlistku prevladuje politična agitacija in vzgoja ali zabava s plitko "meščansko" literaturo? Medtem ko so fundamentalisti vztrajali pri bojeviti in vzgojni vlogi romana v podlistku, so se pragmatikom zdela besedila svetovne literature in enoznačni tendenčni romani prezahtevni in propagandno premalo učinkoviti. Kratkočasni del naj bi po njihovem mnenju pomagal pridobivati nove, ideološko še neopredeljene bralce in nagovarjati predvsem žene tovarišev. Argumenta, da je treba s feljtonskim romanom pridobivati bralce, ni bilo mogoče kar tako zavreči zaradi dometa socialističnih časopisov, ki je bil vse do konca stoletja skromen.¹¹ Programska nasprotja verjetno odsevajo različne potrebe neenotnega beročega občinstva socialističnih glasil, ki jih je bilo težko spraviti na skupni imenovalec. Posledica nenehnih sporov o usmeritvi so bili kompromisi in omahovanje med različnimi možnostmi. Na eni strani so tiskali romane "meščanskih" feljtonskih magnetov, npr. Xaviera de Montépina, na drugi strani dela svetovne literature – Gorkega, Hugoja, Raabeja, Stifterja, Tolstoja, Zolaja itn. Ne glede na vse strateške preudarke pa je kronično pomanjkanje denarja pri socialističnem časopisju krepko nagnilo tehtnico v prid starejših del in prevodov, za katere niso več veljale avtorske pravice.

V časopisu *Berliner Volksblatt* oz. v njegovem nasledniku *Vorwärts* je izšlo veliko romanov svetovne literature, posebno takih, ki

¹¹ Nekaj števil: *Vorwärts* (Leipzig), 12.000 naročnikov (1877; Fischer, 213); *Berliner Volksblatt*, 25.000 izvodov (1890), 160.000 (1914; Zerges, 1982, 66); *Münchner Post*, lokalni časnik, 8000 izvodov (1890), 10.000 (1896; Schmitt-Gläser, 1991, 116); *Arbeiterzeitung* (Wien), 15.000 izvodov (1895), 54.000 (1914; Paupié, 1960, zv. 1, 88).

so tematizirali socialna vprašanja, npr. Disraelijeva *Sybil* (1886/87) ali Zolajev *Germinal* (1889/90). Močno zastopana sta bila realizem (Balzacova *La maison Nucingen* /Hiša Nucingen/, 1893, in *Gobseck*, 1905, Ebner-Eschenbachove *Gemeindekind* /Občinski otrok/, 1911) in naturalizem (Maupassantov *Bel ami* /Lepi striček/, 1892/93, Georgea Moora *Esther Waters*, 1904, Upton Sinclaira *The Jungle* /Džungla/, 1906, Björnsonove *Mors haender* /Materine roke/, 1910). Dolgi seznam znamenitih imen, ki so zasijala v časopisu *Berliner Volksblatt*, vsebuje nadalje Dostojevskega, Hamsuna, Gottfrieda Kellerja, Bertho von Suttner, Claro Viebig, Victorja Hugoja, Gogolja, Maksima Gorkega, Blasca Ibáñeza, Bulwerja in Breta Harta. Le priložnostno so segli po trivialno-pustolovskem E. A. Königa, Gerstäckerja in Elie Berthet.¹²

Podobno sliko kaže dunajska *Arbeiterzeitung*, ki je v svojem podlistku deloma uporabila iste naslove kakor nemško osrednje glasilo. Čisto prvo objavljeno besedilo je bil *Anton Mathieu, das Leben eines Grubenarbeiters* (Anton Mathieu, rudarjevo življenje, 1889/90) Paula Heuzyja; z *Germinalom* (1891) in romanom *Arbeidsfolk* (Delavstvo) Norvežana Alexandra Kiellanda (1892) sta sledili tematsko sorodni deli. *Armer Leute Kinder* (Otroci siromakov) Dunajčana Edmunda Wengrafa (1893) so bili lokalni tendenčni roman, oprt na naturalizem. Tematsko so ustrezali tudi rokodelski roman *Meister Timpe* (Mojster Timpe) Maxa Kretzerja in *Hard Times* (Hudi časi) Charlesa Dickensa (oba l. 1895), naturalistični roman o služkinji *Germinie Lacerteux* bratov Goncourt (1896) in Roseggerjeva kmečka tragedija *Jakob der Letzte* (Jakob Poslednji, 1899). Še nekaj naslovov, ki govorijo sami zase: S. A. Simatschek: *Bei den Schneidemaschinen* (Za šivalnimi stroji, 1896), Sofja Kowalewska: *Die Nihilistin* (Nihilistka, 1896), Franz Grillparzer: *Der arme Spielmann* (Ubogi muzikant,

¹² Popoln seznam romanov v *Berliner Volksblatt* oz. *Vorwärts* je pri: Zerges, 1982, 271–280.

1896), Conrad Alberti: *Maschinen* (Stroji, 1897), Vladimir Nemirovič-Dančenko: *Carji birži* (Carji borze, 1987), Emile Zola: *Travail* (Delo, 1901) in Hermann Dahl: *Erlöser Arbeit* (Rešenik delo, 1903). V obdobju do l. 1914 izstopajo še imena Maksim Gorki, Blasco Ibáñez in Ebner-Eschenbachova, vendar je bil zdaj pogosteje zastopan tudi Arthur Conan Doyle.¹³

Na splošno se da v socialdemokratskem časopisju ugotavljati razvoj od objav angažirane literature ob začetkih do komaj še profiliranih kratkočasnih snovi. Oddaljevanje od politično in/ali estetsko relevantne literature, ki je po prelomu stoletja čedalje opaznejše, utegne biti povezano s spremembami v sestavi bralcev, pa tudi s spremenjeno samopodobo stranke, ki se je zmerom manj imela za združbo razrednega boja in si je prizadevala za včlenitev v obstoječi družbeni sistem. Vsi strateški preudarki in ukrepi pa so ostali brez uspeha. Samo kakšna tretjina socialističnih volivcev je brala tiskane produkte stranke, še manj pa se je posrečilo prebiti pregrade do "meščanskega" bralca.

2. Popularni časniki

Vzporedno s strankarskim časopisjem se je pojavil nov tip časnika, ki se je odlikoval s skrajno nizko ceno in z višino naklade, kakršna se je dotlej zdela nepredstavljiva. Od l. 1871 naprej se je v Nemčiji izoblikovalo t. i. splošno oglaševalsko časopisje, ki se je vzdrževalo – kakor nakazuje njegovo ime (*Generalanzeiger*) – skoraj izključno z oglaševalskimi posli in si je prizadevalo za množično razširjenost. V Berlinu, ki smo ga izbrali za zgled, se je novo množično časopisje z nakladami prav do 300.000 izvodov zgostilo v nekaterih mogočnih založbah, namreč pri Rudolfu Mosseju, Leopoldu Ullsteinu in Augustu Scherlu.

¹³ Natančni podatki o romanih v *Arbeiterzeitung* pri: Bachleitner, 1990, 108–110.

Mosse je l. 1871 ustanovil *Berliner Tageblatt*, od katerega se je l. 1875 odcepil *Neues Berliner Tageblatt*, temu pa se je pridružila *Berliner Zeitung*. V berlinskem časniku *Lokal-Anzeiger*, ki ga je poslal v obtok l. 1883, je shajal s kratkimi in splošno razumljivimi poročili vseh vrst, ki so se v glavnem nanašala na Berlin, zato pa je objavljajal še toliko več oglasov. Naročilo je bilo brezplačno, pobirali so le dostavo po 10 pfenigov na mesec. Od l. 1885 naprej je *Lokal-Anzeiger* izhajal dnevno, mesečna naročnina se je vzdignila na eno marko, vendar je pri tem še vedno znašala dvakrat manj kakor tista za *Vossische Zeitung*.¹⁴ Glavna vaba časnika *Lokal-Anzeiger* je bil roman v nadaljevanjih. E. A. König je prispeval roman *Im Irrenhause* (V norišnici, 1883) kakor tudi kot kolportažni roman že uveljavljeno "kласično delo" *Pistole und Feder* (Pištola in pero, 1887/88), August Schrader pa *Das Kreuz im Walde* (Križ v gozdu, 1884).¹⁵

Prodor popularnih tiskanih izdelkov je odločilno prispeval k opozorljivemu naraščanju števila časnikov v Nemčiji: Od sedemdesetih let do l. 1914 se je njihovo število podvojilo na več kot 4000, povprečna naklada se je med letoma 1885 in 1918 vzdignila od 2600 na več kot 12.000.¹⁶ Očitno je tolikšna stopnja rasti pomenila osvajanje novih plasti bralcev.

Na Dunaju je novi tip časnika predstavljal *Illustriertes Wiener Extrablatt*. Leta 1872 ustanovljeni *Extrablatt* je bil lokalni časnik, ki se je v glavnem kazal kot nepolitičen, se koncentriral na dunajske *faits divers* in je senzacijo tistega dne – nezgodo, kriminalen primer ali dogodek iz sveta kronanih glav – napovedal že na naslovnici s kričečo ilustracijo. Zavoljo svoje posebne ponudbe, senzacionalno naslikanih kriminalnih primerov, je list kmalu dobil vzdevek

¹⁴ Prim. de Mendelssohn, 1959, 82–92.

¹⁵ Prim. Hackmann, 1938, 17 f. in de Mendelssohn, 1959, 90.

¹⁶ Potem ko je okrog l. 1850 izhajalo kakih 1500 časopisov, so v letu 1881 našteji 2437 in l. 1914 4221 listov (prim. Nipperdey, 1990, zv. 1, 798).

“krvava sekira”. Ponudbi novic in obsežni oglaševalni rubriki so se pridruževali največ po trije vzporedno potekajoči romani v nadaljevanjih. Bili so to izključno lokalni, večidel zgodovinski, v vsakem primeru pa senzacionalno napihnjeni romani s podnaslovi *ljudski roman*, *socialni roman*, *dunajski roman nravi*, *senzacionalni roman*, *kriminalni roman* in drugo, ki so deloma že prej izšli v popularnih časopisih.¹⁷ Najpogosteje zastopani pisatelji v časopisu *Extrablatt* so Anton Langer, Heinrich Penn, Theodor Scheibe, Eduard Breier, Xaver Riedl, Julius Löwy, Rudolph von Rosen (psevdonim Aloisa Fuchsa), A. Matthei, Leopoldina baronica Prochazka in Otto Horn (psevdonim Adolpha Bäuerleta). Le redkokdaj so vrinili mednje prevode iz francoščine (dela Sueja, Dumasa, Ponsona du Terraila, Xaviera de Montépina). Ne samo izbor novic in romani, tudi oglaševanje delovnih mest in reklame kažejo na široko ciljno občinstvo. Neki sodobnik je o bralcih tega časnika zapisal: “kočijaži, hišniki in preprosti delavci redno berejo ta list, ki jih pritegne z grozljivimi romani in zelo izčrpnimi novicami vseh vrst ter jih obenem poučuje z dobrimi, resno napisanimi članki in jih zabava s sliko na prvi strani”,¹⁸ in to je vsaj glede na tendenco že držalo.

Na koncept časopisa *Illustriertes Wiener Extrablatt* se je od l. 1900 naprej navezovala *Österreichische Kronenzeitung* (od l. 1905 *Illustrierte Kronenzeitung*), ki je, kar se tiče romana, nadaljevala isto politiko, oprto na lokalno barvo in senzacionalnost, kakor starejši popularni časniki. Tesna povezava informativne rubrike z romanom v podlistku se je pokazala l. 1903 ob umoru srbskega kraljevskega

¹⁷ Tipični so naslovi kakor *Die Sünden des alten Wien* (Pregrehe starega Dunaja, 1872), *Heilige Frauen, unheilige Zwecke* (Svete žene, nesveti nameni, 1877), *Die Giftmischerin aus Döbling* (Zastrupljevalka iz Döblinga, 1881/82), *Das Gespenst auf dem Zweirade* (Prikazen na biciklu, 1887), *Elegantes Gesindel* (Elegantna svojat, 1900/01).

¹⁸ Vasili, 1885, 2. izd., 276.

para. Po obsežnem poročanju posebnih reporterjev, poslanih v Beograd, je časnik odložil začetek že predvidenega romana in je namesto tega 19. junija, le osem dni po dogodku, začel objavljati roman *Königin Dragas Racheschwur* (Prisega maščevanja kraljice Drage), ki ga je *ad hoc* napisal njegov urednik Theodor Horn pod psevdonomimom Josef Korn. Ta nadvse aktualni roman je dopolnjeval poročila s pojasnili o položaju na Balkanu in še posebej o kraljičini osebi, zlasti ker je časnik razglašal, da roman črpa iz "informacij osebnosti, ki je posvečena v skrivnosti konaka".¹⁹

Popularni časniki so skušali nagovoriti kar najširše mogoče občinstvo tudi z oblikovanjem cene. Od preloma stoletja naprej so pospešeno stavili na prodajo posameznih števil. *Extrablatt* s ceno 4 krajcarje za jutranjik oz. 2 krajcarja za tanjši večernik ter *Kronenzeitung* z enako nizko ceno 2 krajcarja sta bila vsesplošno dostopna. Naklade pa so sprva rasle le počasi, tudi zato, ker je pristojbina v kolkih, neke vrste obdavčitev, še vedno veljala: v vrhu je bil *Neues Wiener Tagblatt* z naklado 47.000 izvodov, *Neue Freie Presse* je tiskala 46.000 izvodov, *Illustriertes Wiener Extrablatt* pa 40.000.²⁰ *Illustrierte Kronenzeitung* je l. 1914 izšla že v nakladi 230.000 izvodov, potem ko je leta 1904 še ostajala pri 60.000 izvodih.²¹

3. Rast in razslojevanje na trgu feljtonskega romana

V šestdesetih letih se je uveljavila navada, da so vsak roman nekega kolikor toliko uglednega pisatelja predhodno natisnili v kakem časniku ali časopisu. Po tem običaju so se ravnali predvsem liberalni listi, ki so imeli za seboj že daljšo tradicijo. Ne kaže pozabiti, da so družinski časopisi (*Gartenlaube*, *Über Land und Meer*, *Daheim*, *Westermanns Monatshefte*) in obzorniki, predvsem *Deutsche Rund-*

¹⁹ Nav. po Haney, 1951, 29.

²⁰ Po Perles (ur.), 1898.

²¹ Po Haney, 1951, 59 f.

schau, pomenili silno, občasno celo premočno konkurenco, ter obvladovali tržišče leposlovnih prednatisov. Znotraj glasil, ki so reproducirala leposlovje, se je izoblikovala hierarhija. Avtorji, kakršen je bil Fontane, so imeli pretanjen čut za vrednostno lestvico glede na mesto objave in so zaznali različne stopnje uglednosti med časnikom in časopisom. Fontane je dne 19. 11. 1891 pisal Juliusu Rodenbergu, izdajatelju vplivne *Deutsche Rundschau*, ob izidu romana *Frau Jenny Treibel* (Gospa Jenny Treibel) v njegovem časopisu, "da je mesto, *kjer* je nekaj povedano, nadvse pomembno. Ko bi bila moja povest izšla v nekem dnevniku, bi bila le še polovica tega, kar je. Obvarovali ste me pred znižanjem za 50 %."²² Fontane se je podobno izrazil l. 1895 ob izidu *Effie Briest*, prav tako v *Deutsche Rundschau*:

Ah, koliko sem pretrpel zavoljo mest, na katerih sem se moral poprej nastanjevati! /Pri tem je mišljena predvsem *Vossische Zeitung*/. Sleherno duševno delo se navzame od kraja (morda težka beseda), kjer se naseli, nekega čisto posebnega vonja in lahko s tem postane svojemu lastnemu roditelju kar nekako priskuteno. To sem že dostikrat prestajal. V "Rundschau" pa so se me moja dela vedno dotaknila kakor kos havelskega barja, poraščenega s kislico in z zlaticami.²³

Praksa prednatisov v časnikih in časopisih je trajno spremenila socialni položaj avtorjev in zvrsti, katerim so dajali prednost. Za to spremembo je okrog l. 1868 značilen preobrat Paula Heyseja od anahronističnega statusa münchenskega dvornega poeta v eksistenco svobodnega pisatelja. S tem obratom k širokemu občinstvu se povezuje prehod od klasičnih zvrsti drame in epa k realistični prozi.²⁴ Heyse pač ne bi bil začel pohoda na prosti trg brez časnikov in ča-

²² Rodenbergu, 19. 11. 1891; nav. po Fontane, 1984, 3. izd., zv. 6, 525.

²³ Rodenbergu, 1. 3. 1895; nav. po istem, zv. 7, 549.

²⁴ Bucher, Hahl, Jäger, Wittmann, 1981, zv. 1, 211.

sopisov, ki so sčasoma objavili kakih 150 njegovih novel in romanov. Heyse je že samo za roman *Kinder der Welt* (Otroci sveta) od *Spendersche Zeitung* l. 1872 prejel znesek 15.000 mark. Poleg Heyseja se imajo za svoje komercialne uspehe zahvaliti zlasti novonastalemu periodičnemu tisku še avtorji, kakor so Spielhagen, Storm, Raabe, Ebner-Eschenbachova, Keller, C. F. Meyer in tudi Fontane.²⁵ Lahko trdimo, da je v bistvu periodični tisk uveljavil meščanski realizem, ki so ga zastopali ti avtorji, vsekakor pa ga je odločno podprl, ko jim je zagotovil eksistenčno podlago.

Kakovost romanesknega blaga je nihala in včasih so jo presojali zelo kritično. Predsodki proti povezavi med denarjem in duhom so velikim zaslužkarjem prinesli marsikatero ostro kritiko. Urednik časopisa *Westermanns Monatshefte* se je l. 1888 takole izrazil o Stormu: "Prej je vsako leto napisal po eno novelo in ta je bila odlična. Odkar pa pri tem špekulira, dela po vrednosti zelo nihajo. Kljub temu pa je za reklamne namene nadvse pomemben /.../"²⁶

Daleč pod najvišjimi honorarji je životarila vojska piscev, ki so jih privabljalale možnosti zaslužka, in je oskrbovala množično časopisje s potrebnim leposlovjem. Po zapažanju Arthurja Zappa se je okrog konca stoletja področje (trivialne) literature časopisnega romana razvejilo. Naraščajoča ponudba je seveda zbijala cene. Literarno veljavo in vse bolj tudi visoke honorarje se je dalo odtlej dosegati samo še s časopisnimi oz. knjižnimi romani, če izvzamemo redke imenitne pisatelje.²⁷ Vrhunski avtorji kakor Spielhagen so lahko zaslužili več kakor kadar koli prej – od 20.000 do 30.000 mark za roman –, vojska malih mezdnih piscev pa je bila zaradi velike konkurence v slabšem položaju kakor v prejšnjih desetletjih. Pre-

²⁵ Prim. tudi izčrpnno Becker, 1969, 382–408.

²⁶ Nav. po Becker, 1969, 394.

²⁷ Zapp, v: *Schriftstellerleiden*. V: *Die Zukunft* 25, 1898, 299–305, tu 305.

²⁸ Rieger, 1957, 136, in Sichelschmidt, 1967, 6.

ostajal jim je samo še sen o uspehu in vzponu, kakršen se je posrečil Hedwigi Courth-Mahlerjevi, ki je l. 1905 za enega svojih romanov z naslovom *Licht und Schatten* (Svetloba in senca) od časopisa *Chemnitzer Tageblatt* dobila samo 250 mark honorarja, vendar je pri tem postavila temeljni kamen za svojo legendarno kariero.²⁸ Da se je najkasneje v devetdesetih letih razvil poseben trg za časopisne romane, se vidi tudi po tem, da še zdaleč niso več vsi feljtonski romani izšli tudi v knjižni obliki. Pisatelj, kakor je bil Friedrich Friedrich, naj bi bil nekatere svojih romanov kar do petstokrat prodal časniku; samo tista dela, ki so se mu zdela boljša, pa je izdal tudi v knjižni obliki.²⁹

Okrog konca stoletja so letno potrebo vseh nemških časopisov ocenjevali na 20.000 romanov.³⁰ Ne preseneča, da so se spričo tako velikega trga etablirali literarni posredniki. Tako imenovane feljtonske korespondence (posređovalnice) so pridobivale od avtorjev pravice za novele, povesti, skice, romane itn. in jih preprodajale časopisom. V Nemčiji je založba Carl Duncker razglašala svojo posređovalnico romanov, ustanovljeno l. 1866, za najstarejšo te vrste,³¹ od l. 1871 je založba Velhagen & Klasing imela "Beletristično korespondenco", proti koncu stoletja so našli že 37 feljtonskih korespondenc, med njimi "Der neue Zeitungsroman" založbe Grethlein & Co. Tudi socialna demokracija je prevzela ta način razpečevanja vnaprej odbranega feljtonskega blaga, kakor kaže "Arbeiterfeuilleton", ki ga je zasnoval Kurt Eisner, in celo cerkve so imele svoje lastne literarne biroje.³² V Avstriji je *Wiener Feuilleton-Korrespondenz* kot prva tovrstna ustanova od l. 1883 naprej ponujala svoje storitve. Posređovalnice so izdajale časopise in v njih na vpogled objavljale

²⁹ Schumann, 1899/1900, 297.

³⁰ Werner, 1913/14, 34.

³¹ Prim. *Jahrbuch der Tagespresse* 1, 1928, 287.

³² Rieger, 1957, 134.

feljtanske snovi, katere so zastopale oz. katere so si pridobile, ali pa so jih, da bi časopisom prihranile delo, dale natisniti in jih nato dobavljale kot tiskarske plošče. Feljtanske posredovalnice so skušale preprečiti, da bi več časopisov iste regije objavljalo v podlistku iste članke ali romane, z zagotovljenim nadzorom nad tem, da bo samo enemu listu v prodajnem zaledju dostavljen neki sestavek. Časopisi, ki so si hoteli prihraniti ne le stavljenje, temveč tudi trud pri izbiri, so v posredovalnicah naročali že dodelane zabavne priloge, ki so dostikrat sestajale iz romanov ali pa so jih vsebovale.

4. Zgledi romanov

V skladu z zgoraj opisanim razvojem časopisnega področja bo pozornost v naslednjih analizah zgledov namenjena tendenci romanov, oblikam, s katerimi to tendenco podajajo, vprašanju aktualnosti, ki te zglede opredeljuje kot feljtanske romane, z drugimi besedami: njihovi informativni vrednosti in stilističnim posebnostim, po katerih lahko sklepamo, kako se ves čas razhajata podlistek z romanom v ekskluzivnem in popularnem časopisju.

Najprej pa še nekaj podatkov o pisateljih. Ludovica Hesekiel je bila hči Georga Hesekiela, dolgoletnega urednika časopisa *Kreuzzeitung* (od 1849 do 1874) in plodovitega pisca romanov, podpirala ga je pri njegovem časnikarskem delu. V očetovi hiši je prišla v stik s predstavniki konservativnega tabora in z mnogimi pisatelji. Svojo lastno literarno pot je začela že pri dvajsetih letih.

Edmund Wengraf se je po študiju filozofije in prava posvetil časnikarstvu in pisateljevanju. Po nekaj letih sodelovanja pri *Wiener Allgemeine Zeitung* je ustanovil tednik *Neue Revue*, bil je urednik časopisov *Illustriertes Wiener Extrablatt* in *Die Zeit*. Poleg tega je napisal vrsto brošur in člankov na socialnopolitične teme.

Adolf Wilbrandt je študiral pravo, filozofijo in zgodovino v svojem domačem mestu Rostock, v Berlinu in v Münchnu in je od

l. 1859 do 1861 sodeloval pri *Süddeutsche Zeitung*. Po letih v Berlinu, Frankfurtu, Rimu in Münchnu, ki so bila posvečena predvsem pisateljstvu, se je l. 1871 preselil na Dunaj in tam napisal veliko gledaliških iger ter bil l. 1881 imenovan za direktorja Burgtheatra. Leta 1887 se je vrnil v Rostock in se povsem usmeril k leposlovju, in sicer zdaj predvsem k prozi.

Rudolph von Rosen je psevdonim Aloisa Fuchsa, ki je l. 1876, pri dvajsetih letih, služboval kot tajnik in režiser predstav za otroke v dunajskem gledališču Theater in der Josefstadt. Leta 1879 je napredoval v direktorja te gledališke hiše, a se je že l. 1882 preusmeril k časnikarstvu in je kmalu postal stalni sodelavec časopisa *Illustriertes Wiener Extrablatt*. Poleg številnih romanov za ta časopis kakor tudi za *Münchener Tagblatt* je spisal tudi nekaj burk.

4.1 Ludovica Hesekei: *Fromm und Feudal*³³

Roman *Fromm und Feudal* (Pobožno in fevdalno) je izhajal od začetka januarja do srede aprila 1885 v *Neue Preussische (Kreuz-) Zeitung*. Gre za zgodovinski roman iz časa francoske revolucije in napoleonskih vojn. Historična distanca v tem primeru ne zmanjšuje aktualnosti in sporočilne vrednosti romana, saj je sklicevanje na dolgo izročilo že po naravi vogelni kamen konservativno-legitimistične argumentacije.

Peter Franz von Griebnitz, ki izvira iz brandenburške plemiške rodovine, obišče prijateljsko družino Stossenburgovih, katere najmlajši potomec Leopold se ženi. Peter Franz prav kakor njegov mentor Louis von Stossenburg zastopa aristokratske ideale in forme, razsvetljensko krivoverstvo Leopolda in njegovega očeta Augusta pa zavrača. Na poti s poroke domov Peter Franz v Potsdamu obišče svojega brata Paula Ferdinanda, pruskega častnika, ki je

³³ V: *Neue Preussische (Kreuz-) Zeitung*, 1. 1.-18. 4. 1885; knjižna izdaja: 3 zv., 1886.

zašel v neko revolucionarno tajno združbo in se skrivaj poročil s hčerjo njenega ustanovitelja, Emmanuela von Bassuteja, ter prelomil zaobljubo, ki jo je moral dati sleherni Griebnitz, da ne bo nikdar poskušal sreče pri igri. Ko ga pri tem zalotijo sorodniki in ga njegov svak pokliče na odgovornost, slednjega hudo rani in je izobčen. Daleč proč od domovine životari kot rokodelec in naposled umre v nekem spopadu med francosko revolucijo. Peter Franz pa medtem naredi kariero kot diplomat. V Parizu podpira francoskega kralja in plemstvo, skupaj z njegovim zvestim spremljevalcem, pastorjevim sinom Güntherjem Prinzhornom ga revolucionarji vržejo v ječo, po enem letu pa ju osvobodijo rešitelji, ki so prispeli iz domovine. Leopold Stossenburg, ki se je pridružil revoluciji, pa je razkrinkan kot aristokrat in usmrčen. Peter Franz prevzame očetovo posestvo in si najde primerno ženo. Prusija preživi čase bojev s Francozi, ne nazadnje zaradi požrtvovalnosti svojega podeželskega plemstva.

Dogajanje se lagodno pomika naprej, napetost je komajda pomembna. Avtorica brez prave vneme prevzema motive grozljivega romana, tako npr. usodne prepletenosti, ki učinkujejo skozi cele generacije, da z njimi naznačuje dolgoživost in nespremenljivost izročila. Konservativno sporočilo podaja z zglednimi usodami svojih romanesknih likov in neposrednim podučevanjem, ki mestoma spominja na pridige in vzgojne priročnike.

Osebe v romanu se delijo na dve ostro ločeni skupini: na pobožno in fevdalno misleče tradicionaliste in na tiste, ki so odpadli od idealov svojih prednikov. Zgledni junker je Peter Franz von Griebnitz, njegov vzdevek Peter Sanjač kaže na nesodobnost njegovega idealizma; ob strani mu stojita Louis von Stossenburg, očetovski mentor, in Günther Prinzhorn, pastorjev sin, ki sledi svojemu gospodu čez drn in strn, kakor tudi njegova žena Gottholde, učiteljeva hči. Prinzhorn uteleša načelo "služiti z veseljem"³⁴ in to se mu dobro

³⁴ Knjižna izdaja I, 142.

obnese. Poglavitna krepost je ta, da ubogaš starše. Kdor ne ravna tako, pahne sebe, svoje najbližje in končno celo deželo v nesrečo. Kult prednikov torej ni sam sebi namen, temveč je dolžnost, ki vzdržuje sistem. Še posebno pomemben je blagoslov staršev ob sklepanju zakonske zveze. Kjer ga ni, kakor v primeru Paula Ferdinanda, sledi nesreča za petami: "Moj sin /.../ je bil slaboumen in moja uboga žena je iz dneva v dan bolj otopevala. To je bila hiša, ki sem si jo sezidal brez blagoslova mojih staršev!"³⁵ mora pozneje priznati pametnjakovič. Pravi podeželski plemič ne zapušča svoje zemljiške posesti, ki mu je bila zaupana v fevd; samo kadar pokliče kralj, četudi na vojno, takrat se ne obotavlja.

Obe družini so prizadele moderne zablode. August von Stossenburg dvomi o aristokratskem kodeksu vedenja. Dopuščal je, da je bil njegov sin Leopold deležen nedosledne vzgoje, ostalo je opravilo nekaj let na dresdenskem dvoru. Leopold se vdaja novi modi oblačanja v angleški maniri, bere Voltairja, kar naprej govori o svobodi, enakosti in človekovih pravicah in se norčuje iz rodovnika, heraldike in "privida časti".³⁶ Tudi v hišo Griebnitzevih razdiralno vdira razsvetljenska miselna zmeda. Hišno gospodarico je obsedla posebna ljubezen do komedij in pastirskih iger, ki se jim pozna Rousseaujev vpliv. K sreči hišni gospodar pravočasno naredi konec temu početju. Kakor že omenjeno, Paula Ferdinanda pahne v nesrečo Emmanuel von Bassute, nekdanji plemič in duhovnik, ki se je sprevrgel v revolucionarja. Ulrike, pastorjeva hči, se hoče vzdigniti nad svoj stan in se pri tem ne meni za božji red. Tisti, ki so zablodili na kriva pota, propadejo: Leopold izgubi življenje v revoluciji,³⁷ tudi Paula Ferdinanda pokonča pariška drhal, prav tako Ulriko, ker javno prizna svojo ljubezen do Paula, aristokrata.

³⁵ Prav tam, II, 134.

³⁶ Prav tam, I, 198.

³⁷ Prav tam, II, 138.

Toliko o zgledih, ki jih Hesekielova postavlja s svojimi romanesknimi liki. Povrhu tega roman vsebuje obilo razpravljanja in neposrednih naukov. Opevana je slava Prusije in njenega kralja ("Prusija je spala, toda nad njo sta bedela Bog in njen kralj!").³⁸ Peter Franz takole pouči bralce:

Le divjaj pri tleh, ti, ki vstajaš iz pekla, revolucija, če nas boš hotela pregnati s površja zemlje, se bomo vzdigovali samo še više in više, vse, po čemer segaš s pohlepniimi rokami, krona, oltar, plemstvo, zvestoba v vseh stanovih, vse, kar je pobožno in fevdalno v pravem pomenu besede, to se trdno oklepa križa, kakor ga zdaj držim jaz, in v znamenju križa bomo zmagali!³⁹

Z leti od 1784 do 1814, s časom revolucije in bojov s Francozi si Hesekielova izbere obdobje, ki je pomenilo hudo preizkušnjo za fevdalni sistem. Motiv ogroženosti plemstva in njegovih vrednot vzpostavlja aktualne odnose tega romana. Stoletje pozneje se je prusko junkerstvo znašlo v podobno defenzivnem položaju, kakor poudarja zgodovinar Thomas Nipperdey:

Zdaj so znotraj /ustavnega/ "sistema" branili privilegije monarha in vlade in podeželske elite, cerkve, vojske in plemstva, podeželja in kmetijstva pred liberalnimi spreminjevalci in naprednjaki. Metapolitično so konservativci hoteli tisto, zaradi česar so trpeli, odtujenost med preteklostjo in sedanostjo, premagati tako, da so preteklost včlenili v današnji čas /.../.⁴⁰

Pruski partikularizem, načelo legitimnosti, boj proti individualizmu in kapitalizmu ter druge konservativne temeljne vrednote so v osemdesetih letih še vedno sestavljale ozadje realpolitičnih spo-

³⁸ Prav tam, I, 120.

³⁹ Prav tam, II, 64.

⁴⁰ Nipperdey, 1992, zv. 2, 331.

padov, v katere je bila vpletena konservativna stranka. Če ena od oseb v romanu trdi: "Pobožni plemiči in pobožni pastori lahko na svetu veliko postorijo",⁴¹ tedaj se ta izjava sicer nanaša na historični položaj v romanu, vendar se hkrati obrača na bralce. Roman v bistvu samo variira sporočilo, ki ga vsebuje sklepna beseda Petra Franza:

"To je moj svet!" je vzkliknil Peter Franz, "dediščina očetov, moja žena, moji otroci, zvesti prijatelji, nad vsem moj kralj in nad njim moj Bog! On sam pa je veliki fevdni gospod, od katerega vse prejemam v fevd in kateremu bom s svojci služil do konca dni, tako mi Bog pomagaj. Pobožno in fevdalno!"⁴²

Romani v nadaljevanjih, prepredeni s takimi stavki, se samo stopenjsko razlikujejo od časopisnih uvodnikov, ki so prav tako enolično oznanjali zmerom ena in ista konservativna načela.

4.2 Edmund Wengraf: Armer Leute Kinder. Ein Gesellschaftsbild⁴³

Armer Leute Kinder. Ein Gesellschaftsbild (Otroci siromakov. Slika družbe) so tendenčni roman pod močnim vplivom naturalizma. Kakor smo že omenili, je bil naturalizem za socialdemokrate sporen. Zaradi brezkompromisnega slikanja (slabega) sveta pa se je zdel mnogim tovarišem vendarle primeren za uresničevanje strankinih ciljev. Ta argument je morda tudi uredništvo *Arbeiterzeitung*, kjer je roman izhajal od aprila do oktobra 1893, nagnil k temu, da ga je sprejelo. V pripovedi, ki se dogaja leta 1886 v mestnem središču Dunaja in v delavskih okrajih Meidling, Favoriten in Simmering, se močno vidi časovna in lokalna opredeljenost. Tudi politično prizorišče, predvsem nasprotje med liberalizmom in so-

⁴¹ Knjižna izdaja, I, 76.

⁴² Prav tam, III, 226.

⁴³ *Arbeiterzeitung*, št. 15-41, 14. 4.-13. 10. 1893; knjižna izdaja 1894.

cialno demokracijo, je naslikano v močno obarvanih in nadrobno izrisanih podobah.

Odvetnik dr. Schülle bi pripravnika Friedricha Stuberja rad oženil s svojo svakinjo Paulo Härtel, da bi si ga zagotovil kot delovno silo. Povrh tega Paula po škandaloznem spodrsrljaju z nekim igralcem nujno potrebuje zakonskega moža. Moralni primanjkljaj tovarnarjeve hčere naj bi pomagala preboleti velika dota. Zadržani Friedrich, ki živi samo za svoje delo, pa nima nikakršnih ambicij, da bi se poročil s Paulo, šele pred kratkim se je spoprijateljil s šiviljo Anno v simmerinški stanovanjski kasarni, v kateri prebiva tudi on s svojimi starši. Vendar nima izbire, pri Stuberjevih ukazuje mati, in ta vidi v ženitnem načrtu priložnost, da uresniči svoj proletarski življenjski sen o družbenem vzponu. Friedrich se ukloni, a se zlomi, ko izve, da je zapuščena ljubica kot izhod iz svojega turobnega položaja izbrala prostitucijo. Friedrich pozno spozna, da služi le kot igrača finančnim interesom, pobegne iz svatovske družbe in si vzame življenje.

Revni in bogati si v romanu stojijo nespravljivo nasproti. Portreti "častivrednih" meščanov iz družin Schülle in Härtel se marsikdaj približajo karikaturi. Avtor še zlasti prizor zbranih ob Stuberjevi zaroki s Paulo Härtel naslika kot samorazkrinkavanje bogatašev. Wengraf brez prizanašanja osmeši ideologijo liberalcev, sestoječo iz puhlic, kakršna je tista o skladnosti interesov. Schülle je svetovljan in hladen cinik, ki ne goji nobenih iluzij o morali svojega sloja. "Saj veš, da se ne družim s spodobnimi ljudmi," prizna ob priložnosti.⁴⁴ Do siromakov čuti samo zaničevanje. Ob praznovanju zaroke zaradi nepremostljive stanovske razlike med družinama Härtel in Stuber predlaga, naj čim prej sedejo za mizo: "Saj se s temi ljudmi vendar ni mogoče pogovarjati. Torej jih vsaj nakrmimo!"⁴⁵ Podobno kakor

⁴⁴ Knjižna izdaja, 21.

⁴⁵ Prav tam, 181.

v zgodnjem socialnem romanu iz Suejevih časov imajo proletarci za buržuje kvečjemu čar eksotike. Härtel je omejen in brezčuten podjetnik. "Ob praznikih je veroval v Boga, in celo ob delavnikih se mu je zdela morala potrebna in koristna ustanova, posebno za nižje razrede ljudstva."⁴⁶ V čustvenih zadevah je buržoazija prav tako preračunljiva kakor pri kupčijah. Paula Härtel razločuje med ljubeznijo in poroko, zakon ima za potrební okvir, v katerem bi se lahko nemoteno predajala ljubezenskim prigodam.

Zveze med revnimi in bogatimi, kakor tudi medčloveški odnosi sploh, v svetu romana temeljijo na *cash nexusu*, na izkoriščanju. To velja tako za načrtovano poroko kakor tudi za delovna razmerja. Wengraf opozarja na nevarnost poškodb, ki prežijo v tovarnah, delo v Härtlovi tovarni usnja je zdravju škodljivo. Tako kakor upodobitev bogataških pregreh tudi izleti v okolje revnih nosijo pečat naturalizma. Wengraf v kričečih barvah naslika prizor bede v meidlinškem delavskem bivališču. Ob šivilji Anni ima priložnost, da razčleni denarno stanje delavke na domu. Z gotovino, ki ji je na voljo, skorajda ne more shajati in je prisiljena v prostitucijo. Na izposojanje pri naturalizmu opozarja tudi prizor, ki je odločilen za Annin vstop v življenje prostitutke. Gnusi se ji pijani oče, "pogled na opitega, smrad, ki se je širil od njega", in "vlažna nesnaga, ki se mu je lepila na obleko",⁴⁷ jo odženejo od njega. Ta prizor spominja na tistega v romanu *L'Assomoir* (Beznica), ko se Gervaise odvrne od pijanca Coupeauja. Tudi motiv moralnih skušnjav, kakršne pri revnih dekletih zbuja luksuz, ki ga razkazujejo one druge, močno spominja na tovrstne Zolajeve ženske like, še posebno na Nano.

Medtem ko materialno preobilje povzroča nemoralnost bogatih, so revni žrtve svojega klavnega gmotnega položaja. Wengraf upri-
zarja tezo o okoljskem determinizmu, ki se izteka v pesimizem

⁴⁶ Prav tam, 22.

⁴⁷ Prav tam, 199.

glede na možnosti revnih v boju za preživetje. Anna je npr. prepričana: "Vem, da se bo zame slabo končalo – zoper to nič ne pomaga. Komur je namenjeno, tega zadene."⁴⁸ Friedrich Stuber natanko razloži, katera sila v njegovem in Anninem življenju vlada nad sleherno individualno voljo:

Nad njim in nad njo vlada neka sila, ki je močnejša od obeh; ki se z njima igra in ju premetava sem ter tja, enega v ta kot, drugega v oni. Denar!! Ker sta revna, nimata kaj ugovarjati in morata ubogati. Denar je veliki vladar. Ni večjega na svetu.⁴⁹

Četudi se roman za siromake ob dosledni naslonitvi na okoljsko teorijo in v skladu z navadami naturalističnega romana konča s katastrofo, pa vendarle zasije žarek upanja. Ta prihaja od socialistično vnetega stranskega lika Helmingerja, podnajemnika pri družini Stuber. Helminger se je pri svojem študiju prebil do Marxa in do materializma, vprašanja želodca imajo zdaj prednost pred duhovnimi. Poleg vseh teoretsko-revolucionarnih tonov spodbuja k vztrajnosti, oprti na delovno moralo, k varčnosti in vzdržnosti od alkohola. Ne samo, da Helmingerjevi pogledi in dejanja očitno uživajo simpatije pripovedovalca, temveč ta lik dobi tudi zadnjo besedo v romanu. Z Anno se odpelje v Mannswörth na Friedrichov grob na pokopališču brezimnih in ji razloži družbene mehanizme, ki sta jim podvržena ona in njen mrtvi ljubimec:

Ta, ki leži tu spodaj, je našel veliko sosedov in še veliko jih bo našel. Odvečni morajo namreč iz življenja in pod zemljo. /.../ Siromaki so hlapci, ki jih naženejo iz življenja, kakor jih naženejo s posestva, in bogataši so gospodarji revnih in denar je gospodar bogatih. Denar je pomoril vse te ljudi tu spodaj pod rušo /.../. En sam nizkoten nagon zaduši sleherno ljubezen in vsakršno pri-

⁴⁸ Prav tam, 156.

⁴⁹ Prav tam, 256.

zadevanje za dobro. Izganja naravo. /.../ Oče izkorišča hčer, mati sina, in prekletstvo revščine deluje razdiralno še naprej na otroka in vnuka. Ja, le joči, Anna! Saj je Friedricha pognalo v grob prav tisto, kar je tebe pognalo v sramoto, in to ni bila njegova krivda in tudi tvoja ni.⁵⁰

S tega privzdignjenega razgledišča presoјano so žrtve razbremenjene, kriva je samovolja in krivična porazdelitev denarja. Četorej Wengraf dosledno prenaša svojo materialistično tezo na dogajanje romana, pa na drugi strani dopušča, da se s Helmingerjem napoveduje upanje v boljši svet. Neizprosni analizi sledi tolažilni pogled v prihodnost, ki ni namenjen le nagovorjeni osebi v romanu, ampak tudi bralcem *Arbeiterzeitung*: "Ni še vseh dni konec. In prišel bo dan, ki ti bo izbrisal videz krivde in videz sramote. Samo veruj v ta dan in upaj vanj! Prišel bo in nas vse odrešil."⁵¹

4.3 Adolf Wilbrandt: Schleichendes Gift (Pritajeni strup)⁵²

Prizorišče Wilbrandtovega romana iz življenja visoke buržoazije je Dunaj v osemdesetih letih, ko je pisatelj prebival v tem mestu. Mesto, stilizirano v "Babilon ob Donavi",⁵³ je moralo prikrivati marsikakšen škandal. S tem motivom, razširjenim v feljtonskem romanu, se hrani tudi Wilbrandt v delu, ki je izhajalo v *Neue Freie Presse*.

Friedrich Steinhausen je učenjak in prijatelj liberalnega ministra za šolstvo von Hallerja. Steinhausen igra nevarno igro: zagledan je v Hallerjevo ženo Anno, v mestu je to predmet opravljanja. Stein-

⁵⁰ Prav tam, 296 f.

⁵¹ Prav tam, 297.

⁵² *Neue Freie Presse*, 30. 10. 1896–6. 1. 1897; knjižna izdaja 1897 (navedbe strani, ki sledijo, se nanašajo na knjižno izdajo).

⁵³ Knjižna izdaja, 101.

hausen ob spogledljivem pričkanju z Anno ne zapaža, da ob njem njegova rejenka Martha, priseljena iz Severne Nemčije, odrašča v zmožno gosposinjjo. Špekulant, hazarder in ženskar Nossek priseže Steinhausnu maščevanje, ker ga je ta nekoč zavrnil. Nossek raztrosi v družbi spotikljive verze o Steinhausnu in Anni ter ponaredi Martinovo ljubezensko pesem, domnevno namenjeno Hallerju. Posledica je vsesplošno ljubosumje. Nosska naposled zvbijo v past: neki Steinhausnov prijatelj mu prisluškuje v pivski družbi in pridobi dokaze o ponaredku. Potem ko se nesporazum razčisti in se izkaže, da Martha ne ljubi ministra, temveč edino Steinhausna, zvezi med tema dvema ne stoji nič več na poti.

Značaji so, kakor je običajno v popularnem romanu, dovolj označeni že z zunanjim videzom: Nossek ima črno brado in brke in obraz kakor Jago. Njegova človeška podoba spominja na druge feljtonske zlobneže, izkaže se kot ciničen ljudomrznik, npr. ko v Steinhausnovem salonu zbrane goste oznamuje kot "dvonožne glive kvasovke."⁵⁴ Njegov razpoznavni znak sta hudobija in pomanjkljivo samoobvladovanje. To občuti njegova ljubica v naslednjem absurdno drakulskem prizoru:

Začutil pa je, kako nežno se prižema k njemu. Hotel je nekaj ukreniti. Počasi se je sklonil nad njen beli vrat; Fanny se je nasmehnila. Ko pa ga je hotela poljubiti, so zobje, ki jih je še pravkar stiskala vkup maščevalnost, hlastnili po njej; ugriznil jo je v vrat. "Au!" je javsknila, ne na glas, vendar razkačeno.⁵⁵

Vse drugače pa je Anna Haller uglajena salonska dama, obenem strastna in zato dvakrat nevarnejša. K sreči Steinhausen spozna, da svoj iskrivi duh izrablja za družabne nastope. Anna pomeni prikrito nevarnost za moralo poštene visoke buržoazije; nasprotno pa

⁵⁴ Prav tam, 106.

⁵⁵ Prav tam, 74.

Martha ustreza vsem zahtevam, kar jih je mogoče postavljati kaki ženi. Ni čez mero zala, vendar so njena ušesa “dobro oblikovana” in ima “usta /.../ kakor ustvarjena za pristno, resnično ljubezen”.⁵⁶ Povrhu je “ljubezniv kebrček”,⁵⁷ potrpežljiva, naravna in spretna v gospodinjstvu. V središču je problem javnega mnenja, ki poganja dogajanje, njegov nasprotni pol pa je nedotaknjeno zasebno okolje družinskega življenja, ki se na koncu vnovič vzpostavi. Samo v zasebnem okolju je doma prava ljubezen. Varovanje zasebnega območja je navsezadnje že od začetkov – naj spomnimo samo na pragmatične stavke, s katerimi je *Presse* l. 1848 vpeljala svoj podlistek – pomenilo bistven stavbni kamen liberalne ideologije.

Ob robu očitnih črno-belih nasprotij pa je en psihološki problem vsaj naznačen. Steinhausen in Anna resnično ljubita drug drugega in zamudita priložnost, da bi načrtovala razločno mejo med prijateljstvom in ljubeznijo. Sumničanju ljubosumnežev ustreza pri prizadetih nejasnost o lastnih čustvih in sklepih, ki bi morali slediti. Steinhausen gre včasih tako daleč, da dvomi o vseh gotovostih, tudi o poznanju svojih lastnih skritih želja. V to smer kažejo številni notranji monologi, ki merijo na “rešitev uganke, na dno duše, na razkriti jaz”.⁵⁸ V tem je aktualnost romana prav tedaj, ko se je pojavila psihoanaliza. Tukaj je dobro prepoznavna tudi vloga zabavnega romana, ki naj bi bralcu ponujal pravila obnašanja za primerjavo z njegovim lastnim vedenjem. Delovnemu in samoobvladanemu višjemu meščanstvu stojijo nasproti nemoralni, svojim nagonom podložni špekulanti in njihovi priskledniki.

Poleg priložnostnih izvirnih izrazov vsebuje roman že prav vsiljivo nakopičene kulturne reminiscence, in te naj bi ga očitno povzdigovale nad prozne izdelke, kakršni so izhajali v popularnih

⁵⁶ Prav tam, 61 f.

⁵⁷ Prav tam, 11.

⁵⁸ Prav tam, 122.

časnikih. Wilbrandt pokaže, da mu Ovidij, Shakespeare, Lessing, Goethe, Uhland, Gottfried Keller, Turgenjev in še mnogi drugi niso neznanci. Tudi se ob robu romanesknega dogajanja spet in spet nakazuje razpravljanje o literarnih in dramaturških vprašanjih. V nasprotju s tem pa učinkuje veliko število besed iz dunajskega dialekta v svoji klišejskosti samo smešno (Papp'n, G'nack, Guckerln, G'schau, schiech, harb, Spassetln, Bisgurn, Ui jegerl itd.) Tukaj se veda ne sme manjkati "Hamur" (Amour – ljubezensko razmerje, ljubezenske prigode), in če kak dunajski original iznenada čisto brez razloga začuti željo "einen Jodler, einen schrillen Dudler auszustossen" ("zajodlati, zajuckati na vse grlo") in takoj nato začne "schnadahüpfeln ("žingati")",⁵⁹ se nam zazdi, kakor da smo dokončno prestavljeni v prizor alpskega turističnega oglaševanja.

4.4 Rudolph von Rosen: *Elegantes Gesindel. Original-Wiener Sittenroman*⁶⁰ (Elegantna svojat. Izvirni dunajski roman nravi)

Ta roman, ki je izhajal v najbolj priljubljenem dunajskem časniku, je sestavljen iz škandaloznih zgodb izrazito lokalnega značaja, ki se ujemajo s poročili o *faits divers*. Že napoved našteva vse elemente, ki so od petdesetih let naprej sledili Sueju in so bili v popularnem feljtonskem romanu malodane obvezni, ko se naznanja, da roman, "/.../ zajet iz polnosti življenja in oprt na resnične dogodke, /slika/ početje svojati, ki se samo na zunaj razlikuje od temačnih pojav, kakršnih ima vsako velemesto v izobilju in v nadlogo" (27. 10. 1900).

Meščanska hči Gisela Zöllner živi s svojim obubožanim očetom v velemestni najemniški kasarni. Nekdanji lastnik svilarske tovarne je zavoljo ženine zapravlјivosti bankrotiral in zdrsnil na stopnjo pisarja. Po bankrotu je njegova žena pobegnila s prijateljem; pozneje se je prebijala kot lahkoživka in zdaj pod imenom Edmonda vodi

⁵⁹ Prav tam, 228 in 240.

⁶⁰ *Illustriertes Wiener Extrablatt, Abendblatt*, 28. 10. 1900–2. 3. 1901.

dvomljivo zabavišče, kjer se elegantna svojat srečuje na ljubezenskih randevujih. Oče Zöllner umre, na smrtni postelji prekolne hčer, ker je morala priznati, da se je vdala svojemu ljubimcu Robertu.

Robert, v čigar rokah je poslej Giselina usoda, je "zaročni slepar": čeprav je zaročen s hčerjo iz bogate hiše, se je na novo zaročil še z Giselo, povrh vsega pa je zapadel koketi Caroli. Carola ima na vesti že več moških, nekdanji ljubimec, ki je zaradi nje zašel na kriva pota, jo opiše takole: "Bila je prava spužva spremenljivka, ki je čedalje več vsrkavala vase." (30. 10. 1900.) Ko Gisela izve za ljubimčevo nezvestobo, ji pregorijo vse varovalke in sklene, da se bo Robertu maščevala za vsako ceno.

Na svojem maščevalnem pohodu v okolju elegantne svojati Gisela naleti na izžetega barona Montanija. S svojim hipnotičnim pogledom si ta Giselo podredi in jo prisili, da mu služi kot vaba na plenilskih pohodih. Montani je klasični zlikovec feljtonskega romana, prevarant in izsiljevalec. V romanu je treba kajpada ovreči mnenje, ki ga zastopa: "Ljudje so divje zverine. Samo tisti, ki jih zna krotiti, bo imel med njimi pomembno vlogo." (8. 11. 1900.)

Montani je vzel na piko bogatega nastopača Borka. Ta se pri priči nesmrtno zaljubi v Giselo. Kakor v okolju elegantne svojati drugega ne moreš pričakovati, ima tudi gospa Bork neko razmerje. Mora pa ga prikrivati, ker bi sicer izgubila svoj delež pri Borkovem premoženju. Ta okoliščina daje Montaniju priložnost za izsiljevanje. Vrh tega Gisela omreži tudi Borkovega tajnika. Gisela in Montani izvesta za Borkovo predzgodovino: je nekdanji kaznjenc, ki je oropal svojega prejšnjega delodajalca, nekega trgovca. Njegovo premoženje temelji na špekulacijah z ukradenim blagom.

Montaniju se skoraj že posreči uničiti Borka, ko stopi na prizorišče Waldemar Kraft, dedič oropanega trgovca, ki se je vrnil iz Amerike. Gisela se zaljubi v Waldemarja in mu izroči dokumente, ki obremenjujejo Borka. Montani nad tem zasukom ni kdove kako navdušen,

malopridneži nato uničujejo drug drugega – primerjajmo naslov poglavja “Uničevalni boj furij in demonov sovraštva in maščevanja” (20. 2. 1901). Avtor ob vsej svojati, ki nastopa v teku romana in jo je treba ustrahovati, čisto izgubi izpred oči začetnega prestopnika, nezvestega Roberta. Giselino maščevanje nad njim, motiv za njen pohod v salon-ski svet, potone v vrvežu dogodkov. Sicer pa se Kraft za Giselo ne meni. Že dolgo ljubi drugo, namreč Adelo von Rabenfels, nezakonsko hčer nezveste matere Zöllner, ki jo poznamo že od začetka romana. Adele ne ve za svoje poreklo, vendar ima hude slutnje in si upa Kraftu vračati ljubezen šele, ko je z adoptacijo dobila meščansko identiteto.

Z Waldemarjem in njegovo nevesto smo stopili v območje nesporno pozitivnih likov. Mednje spada tudi Borkov pastorek Felician Wall, ki se onemogoči v elegantnih krogih, ker se je poročil s preprosto hčerjo trgovca, z Leopoldino Rainhuber iz Hernalsa. Do njene družine čuti olikana družba samo zaničevanje, pri tem pa se ravno v tem okolju najde protistrup zoper moralni propad, ki ga roman graja. Deloma pa tudi v družini Rainhuber prevladuje dvom o neenaki zvezi. Leopoldinina teta, glas meščanske pameti, vztraja pri tem: “To se nobenkrat ne obnese – navadna punca se ne bi smela možiti v tako nobel hišo! To se nobenkrat ne obnese!” (17. 11. 1900.)

Nasprotno pa se Leopoldinina mati prilizuje denarju, misli, da so jo sprejeli v gosposko družbo in začne zviška gledati na svojega moža. Svojo hčer zdaj kliče Leopolda, ta pa naj bi jo odslej nagovarjala z “mama” namesto mati, ker slednje zveni preveč predmestno. S takim omalovaževanjem se pripovednik očitno ne strinja. “Poldi je vzdignila glavico, njeno lepo obličje je kakor sončni žarek obsijal srečen smehljaj. ‘O, lepi, prijazni Hernals, moj domači kraj!’ je dahnila.” In potem Poldi materi, ki je čedalje bolj nezadovoljna s svojim stanom, v obraz pove svoje mnenje:

Je mar to zaslužil moj dobri oče, ki se je korak za korakom preprijal navzgor od revnega komija v špeceriji do lastnika trgovine

in do premožnega zasebnika?! /.../ Mojega očeta, dobrega, vrlega, skoz in skoz poštenega moža z dunajskim mehkim srcem si ti drzneš podcenjevati, ker to počne nobel salonska svojat?! (18. 12. 1900.)

Leopoldina trpi ob težavnem prilagajanju v družino Bork, vrh tega je očim Bork njenemu Felicianu zavoljo mezalianse blokiral kredit. Družbeno nasprotje je začrtano tako preprosto kakor tudi jasno: skromnim, vendar poštenim malim ljudem iz nekdanjih predmestij stoji nasproti gosposka mestna sodrga, ki se je na nepošten način zavihtela v vrh družbene hierarhije. "Meščanski" je ključni pojem, ki se zmerom znova pojavlja v dialogih, sooznačuje pa pomene preprost, skromen, pošten, naraven, obrnjen k notranjim vrednotam in je v nasprotju s pojmom "eleganten", ki ima stranske pomene nepristen, pretiran, pogolten, užitkaželjen, kriminalen, obseden z zunanjim videzom in površen. Kakor pri Wengrafu je tudi tu denar izhodišče in gonilna sila vsega dogajanja v romanu, izriva prave vrednote in omogoča, da sta materializem kakor tudi boj vseh proti vsem družbeno sprejemljiva. Waldemar Kraft, ki se je vrnil iz Amerike, pripoveduje zgodbo svojega očeta in hudodelstva, ki ga je zagrešil Bork, "poučno zgodbo, /.../ v kateri je – kakor se na svetu tako pogosto dogaja – dobrota kaznovana in hudobija poplačana" (8. 1. 1901). V popularnem romanu je samoumevno, da sklepni preobrat k dobremu ublaži prej nakazani moralni pesimizem.

Roman pa ni le v tem pogledu zavezan tradicionalnim vrednotam. Rosen vedno znova karikira pojave svojega časa. Elegantna svojat je npr. nagnjena k ekscentrični modi. Neka obiskovalka salonov uteleša "ideal modernega okusa": "Bila je to dolginska stvarca, brez najmanjšega nastavka ženskih oblik, brez prsi, zato pa je imela razmršene lase, ki so ji okrog glave in ozkega praznega obraza ustvarjali rdečerjav oblak." (31. 10. 1900.) Gisela ustanovi

“Zvezo vklenjenih src”, klub žena, ki v zakonu trpijo, očitno je to združba s ciljem organiziranega prešuštva. Giselina pobuda, ki se dotika ženske politike, kakršna je bila okrog konca stoletja deležna čedalje večje pozornosti, je v romanu ostro obsojena. Poleg tega najdemo dne 4. 2. 1901 v časniku *Extrablatt* pismo bralca, ki se razburja nad ustanovitvijo kluba ločenih žena. Bralec izhaja iz podmene, da so žene za ločitev krive pogosteje kakor možje. Imenitna utemeljitev te teze se glasi: “So žene, ki se pred poroko možu hvalijo, da so izvedene v domačih opravilih, potem pa se izkaže, da soproga o gospodinjstvu nima pojma.”

Pri slogu romana bode v oči, da velik del besedila sestavljajo dialogi in da osebe na dolgo in široko govorijo v “literarnem” tonu, se pravi na taki slogovni ravni, kakor da bi ušle iz kake klasične tragedije. Osebe se rade pogovarjajo same s seboj, da bi tako bralcem zaupale svoja čustva in mnenja – pogost element v feljtonskem romanu, ki prav tako spominja na gledališče. Z ene strani dobi pripoved s tako pripovedno tehniko zaželeni obseg, povrh tega pa direktni govor in dialogi zagotavljajo tudi kar največjo mero teatra-like in patosa – k temu še en zgled. Nezvesta mati Zöllner, ki zdaj deluje pod umetniškim imenom Edmonda, ob bolniški postelji svoje hudo obolele hčere pripoveduje svojo življenjsko zgodbo:

Prekletstvo moje omadeževane preteklosti, mojega sedanjega sramotnega bivanja! /.../ V svoji lahkomišelnosti sem grešila tjavendan in nisem pomislila, da pride povračilo! /.../ Šele zdaj vidim, kako trdo me je zadela pravična božja kazen! /.../ Trpim – o, strašno trpim! Pošteni obraz mojega moža Alberta Zöllnerja me očitajoče gleda, ker sem brezsrdno ravnala z njim in Giselo, mojo zakonsko hčerjo ... Potem se prikaže postava Gustava. On je Adelin oče /.../ Moje Adele si ne pustim iztrgati ... Bojujem se – bojujem – in tudi če bi me to stalo življenja!!

Potem Adele v sanjah ali, bolje rečeno, v deliriju, kliče svojemu ljubljenu:

Umaknite se od mene! /.../ Ne smete se ob meni umazati! /.../ Ne smem vas ljubiti, ne biti srečna! Obžalujte me, vendar bežite od mene, Waldemar, kajti jaz sem otrok brezsrčne, izprijene ženske, otrok počestnice!!” Madame Edmonda je onesveščena omahnila s stola. /Konec poglavja/ (30. 1. 1901)

Gospa Edmonda s temi spomini pomaga pri orientaciji bralcem, ki so že pozabili, kaj se je pred tremi meseci dogajalo v podlistku, ali ki so začetek zamudili. Ko pri tem navaja cela imena svojih sorodnikov, se patetični notranji monolog močno oddaljuje od slehernega realističnega prikaza.

Monologi rabijo tudi za presojo obnašanja drugih. Ko vrli Felician prisluškuje svoji mačehi Elviri in njenemu ljubimcu, nekemu baronu Göllingu, je voljan opisovati svoja čustva: “Kakšen prostaški osebek je vendar ta Gölling, je zamrmral Felician Wall, ki mu v skrivališču ni ušlo prav nič iz tega prizora /.../ Zaničevanje, nič drugega kakor zaničevanje čutim do tega prostaštva, odetega v zunanjo eleganco!” (3. 1. 1901.) Še na poti domov, tako pripovedovalec, bruha Felician iz sebe “besede gnusa o ženskah Elvirine sorte” (4. 1. 1901).

V romanu se srečujemo z estetiko, ki bralca spominja na stripe naslednjega stoletja. Vsako izražanje čustev je pretirano, glasovi predirljivi, obrazi jeznih oseb “skoraj pomodreli”. Razburjenje seveda doseže vrhunec takrat, ko se Montani in Gisela spreta zaradi dokumenta, ki je zanj vreden milijon guldnov, zanjo pa se v njem skriva iluzija, da bo osvojila Waldemarja.

Markiz je bil videti kakor poblaznel. Planil je nad svojo soprogo in sopel: “Boš zdaj vrnila, kar ni tvoje?!” /Služabnik Tom poseže vmes./

“Proč, afna črna!” je kričal pobesneli Montani. “To nemarnico moram ugnati!”

“Lopov – ponarejevalec menic – hohštapler!” je vreščala markiza. /.../ Stekla je po hodniku ven. /.../

Markiz je kakor ponorel stekel za njo.

Toda prav tisti hip, ko je Giselo dohitel in jo je hotel zgrabiti za laket, mu je spodrsnilo, Gisela se mu je izognila – in markiz Montani je s krikom groze strmoglavil po stopnicah. (25. 2. 1901.)

Tudi v prizorih nasilja in akcije feljtonski roman napoveduje motive, ki so v današnji ponudbi zabave še vedno priljubljeni. Vsekakor so junaki stripov tradicionalno neranljivi ali pa si v nekaj sekundah opomorejo – podlež Montani pa si ob padcu zlomi vrat.

4.5 Sklepna opomba

Če tokrat izvzamemo roman Hesekelove *Pobožno in fevdalno*, so nekatere skupne poteze preostalih obravnavanih romanov opozorljive. Pri Wengrafu, Rosnu in deloma tudi pri Wilbrandtu sedi denar na zatožni klopi, ker prinaša s seboj pogubne družbene prevrate. Denar kot stopnjemer družbene veljave pripomore vsakovrstni “elegantni svojati”, ki je brez sleherne morale, do uglednih položajev. Romani bolj ali manj z užitkom izrabljajo škandalozno početje nove jare gospode. Hkrati pa denar razvrednoti delo, moralo in umetniško nadarjenost, poleg tega pa izžareva neko grozečo privlačnost na tiste, ki si prizadevajo za nematerialne dosežke. Denar se zato kaže kot pogubna sila nasploh. Ob tej ugotovitvi se srečajo romani, vzeti iz enega socialističnega, enega veliko- in enega malomeščanskega časnika. Kakor je pokazal Georg Simmel v delu *Die Philosophie des Geldes* (Filozofija denarja), more denar, ker je univerzalno menjalno sredstvo, dejansko relativirati vse vrednote. Komaj kdo še povpraša po izvoru kakega velikega premoženja, feljtonski roma-

novopisci pa potiskajo to vprašanje v žarišče. Denar ustvarja negativno, trezno materialistično in racionalno utemeljeno predstavo o človeku. Vsesplošno hlastanje po užitkih ni le moralno, ampak tudi ekonomsko sporno, kakor dokazujejo bankroti in zapleti z nezakonskimi otroki. Wengraf najnazorneje predoči, kako se da z denarjem kupiti vse (ali pa se vsaj zdi tako), celo dober glas. Brezdelje, korupcija in nemorala slavijo zmago, dokler ne posežejo vmes junaki, ki izničijo videz lažnega reda, utemeljenega na lastništvu denarja, in starim vrednotam spet povrnejo pravice. Seveda so taki romani primerni, da vzdigujejo samozaupanje bralcem, zavezanim takim vrednotam, in jih premestijo v svet, ki še deluje po starih načelih in kjer ljudi presojujejo po zaslužnosti in ne po zaslužku, in jih potolažijo spričo njihovega poslabšanega družbenega položaja.

Kljub temu da je romanom skupna – poenostavljeno rečeno – nekakšna antikapitalistična tendenca, se med seboj zelo vidno razlikujejo po svojih odgovorih na dognanja o družbi. Pri Wilbrandtu in Rosnu višja morala, čuteče srce, skromnost itn. zmagujejo nad ne-načelno “elegantno svojatjo”. Da zmago idealnega nad dejanskim omogoči edinole rešitelj, ki brez utemeljitve stopi izza kulise, ali pa ne dosti verjetnejše medsebojno pokončavanje hudobnežev, kaže na to, da gre za nerealistične izpolnitve želja, ki spominjajo na sanjarije. Nasprotno pa Wengraf zastopa materialistično stališče in dejanski revščini postavlja nasproti prerazdelitev kapitala. Pri njem se tudi manj obsoja denar kot tak in bolj njegova krivična porazdelitev.

Razlikam pri ponujenih rešitvah ustrezajo različne skupine trpečih, ob katerih romani prikazujejo, kako deluje vladavina denarja. Pri Wengrafu so to proletarci, pri Rosnu predstavniki malega in srednjega meščanstva, pri Wilbrandtu pa je to visoko meščanstvo, v moralnem pogledu zapeljano v skušnjavo. Ni naključje, da v romanu ogroženi sloji ustrezajo ciljnemu občinstvu nosilnih časnikov, v katerih so ti romani izhajali, pri žrtvah denarja gre namreč za pro-

tagoniste, ki so vnaprej določeni kot identifikacijski liki. Medtem ko lahko Wengraf brez zadrege in kar nasplošno prikazuje meščanstvo kot izprijeno, morata Rosen in Wilbrandt razločevati med pustolovci in resnim, npravstveno neoporečnim meščanstvom. Ti trije romani torej vsak po svoje niansirano in k ciljnemu občinstvu nosilnih časnikov usmerjeno odgovarjajo na socialni problem 19. stoletja sploh, namreč na družbene preobrazbe, ki so sledile industrializaciji in kapitalizmu – vsekakor pa ponujajo svojim naročnikom po meri ukrojene sanjarije.

Bibliografija

BACHLEITNER, N., ur. (1990): *Quellen zur Rezeption des englischen und französischen Romans in Deutschland und Österreich im 19. Jahrhundert*. Tübingen: Niemeyer.

BECKER, E. D. (1969): "Zeitungen sind doch das beste". Bürgerliche Realisten und der Vorabdruck ihrer Werke in der periodischen Presse", v: Hamburger, K., Kreuzer, H., ur., *Gestaltungsgeschichte und Gesellschaftsgeschichte. Literatur-, kunst- und musikwissenschaftliche Studien*. Stuttgart: Metzler.

BUCHER, M., HAHL, W., JÄGER, G., WITTMANN, R. (1981): *Realismus und Gründerzeit. Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1848-1880. Mit einer Einführung in den Problembereich und einer Quellenbibliographie*, Bd. 1. Stuttgart: Metzler.

DE MENDELSSOHN, P. (1959): *Zeitungsstadt Berlin. Menschen und Mächte in der Geschichte der deutschen Presse*. Berlin: Ullstein.

FONTANE, T. (1984): "Romane und Erzählungen", v: Goldammer, P., Erler, G., Golz, A., Jahn, J., ur., 3. Auflage. Berlin, Weimar: Aufbau.

GRABNER, I. (1976): *Die meinungsbildende Funktion des Zeitungsromans in der Wiener Tagespresse 1848-1914*. Diss. Wien. [masch.]

- HACKMANN, R. (1938): *Die Anfänge des Romans in der Zeitung*. Diss. Berlin: Triltsch & Huther.
- HAHN, A. (1934): *Die Berliner Revue. Ein Beitrag zur Geschichte der konservativen Partei zwischen 1855 und 1875*. Berlin.
- HANEY, W. (1951): *Die Illustrierte Kronen-Zeitung*. Diss. Wien [masch.].
- HUBER, D. (1943): *Romanstoffe in den bürgerlichen Zeitungen des 19. Jahrhunderts (1860-1890)*. Diss. Berlin [masch.].
- KARL, R. (1948): *Der Kulturteil der Neuen Freien Presse von 1864-1874*. Diss. Wien [masch.].
- NIPPERDEY, T. (1990): *Deutsche Geschichte 1866-1918. Bd. 1: Arbeitswelt und Bürgergeist*. München: Beck.
- NIPPERDEY, T. (1992): *Deutsche Geschichte 1866-1918. Bd. 2: Machtstaat vor der Demokratie*. München: Beck.
- PAUPIÉ, K. (1960): *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848-1959*. Wien: Braumüller.
- PERLES, M., ur. (1898): *Adressbuch für den Buch-, Kunst-, Musikalienhandel und verwandte Geschäftszweige der österreich-ungarischen Monarchie 32 (1897/98)*. Wien: Moritz Perles Verlag.
- RIEGER, I. (1957): *Die Wilhelminische Presse im Überblick 1888-1918*. München: Pohl.
- ROLLKA, B. (1985): *Die Belletristik in der Berliner Presse des 19. Jahrhunderts. Untersuchungen zur Sozialisationsfunktion unterhaltender Beiträge in der Nachrichtenpresse*. (Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin 51). Berlin: Colloquium.
- SCHMITT-GLÄSER, A. (1991): *Politik und Roman. Der Zeitungsroman in der Münchner Post als Zeugnis der kulturpolitischen Verbürgerlichung der SPD. Eine Untersuchung für das Jahr 1930*. Frankfurt/M.: Lang.
- SCHUMANN, P. (1899/1900): "Romane in Zeitungen", *Der Kunstwart* 13, 1 296-301.

SICHELSCHMIDT, G. (1967): *Hedwig Courths-Mahler. Deutschlands erfolgreichste Autorin. Eine literatursoziologische Studie*. Bonn: Bouvier.

VASILI, P. (1885): *Die Wiener Gesellschaft. Autorisierte Uebersetzung*. 2. Aufl. Leipzig: H. Le Soudier.

WERNER, H. (1913/14): "Vom Zeitungsroman", v: *Der Zeitungsspiegel. Mitteilungen des evangelischen Preßverbandes für Württemberg*, 33-41.

ZERGES, K. (1982): *Sozialdemokratische Presse und Literatur. Empirische Untersuchung zur Literaturvermittlung in der sozialdemokratischen Presse 1876 bis 1933*. Stuttgart: Metzler.